

БОГИ КАМЕНЮ

**З історії знахідок та дослідження
Наталівської стели і Керносівського ідола
Дніпропетровського історичного музею ім. О. Поля**

Володимир Платонов
письменник, журналіст,
історик космонавтики
та краєзнавства,
м. Дніпропетровськ

У середині XIX сторіччя на території однієї з найбільших у Російській імперії Єкатеринославської губернії було знайдено 428 кам'яних постатей! Декілька "кам'яних баб" потрапили до "музеуму" Єкатеринославського губернатора **Олександра Фабра**.

Експозиція викликала величезний інтерес і привернула увагу до пам'яток старовини. Ці експонати започаткували дніпропетровську колекцію кам'яних богів.

Скромну колекцію кам'яних постатей почав систематично поповнювати відомий учений і краєзнавець, член-кореспондент Імператорського Московського археологічного товариства, дійсний член Імператорського Одеського товариства історії і старожитностей, видатний колекціонер Європи, засновник Єкатеринославського історичного музею **Олександр Поль**.

Серед унікальних експонатів археологічно-історичного музею **О. Поля** особливе місце займала стела, знайдена 1862 року в селі Наталівці Олександрівського повіту Єкатеринославської губернії (нині м. Запоріжжя). Ця стела культового призначення хронологічно датується епохою енеоліту (III — поч. II тисячоліття до н.е.). На ній присутні незначні відколи і невеликі потертості відполірованої поверхні, але в цілому, незважаючи на такий поважний вік, *Наталівська стела* добре збереглася: чітко проглядається обличчя, руки, пояс і зброя — лук, булава, бойова сокирка...

На сьогодні в Дніпропетровському історичному музеї зібрано понад 86 стародавніх кам'яних постатей. Це одна з найбільших колекцій України. Її основою є *половецькі статуї*. Особливий інтерес становлять *скіфські скульптури* і *стели епохи енеоліту*, аналогів яких немає в жодному музеї світу.

Наталівську стелу — перлину історичного музею — сьогодні "запрошують" на найпрестижніші міжнародні форуми кам'яних богів, де вона незмінно має величезний успіх серед археологів та істориків. У колекції **О. Поля** була дуже рідкісна (одна з чотирьох!) скіфська кам'яна постать (VI сторіччя до н.е.), знайдена поблизу Дубової балки (район сучасного Кривого Рогу), а також низка

**Наталівська стела —
перлина Дніпропетровського історичного музею**

**На варті історії — боги каменю
Дніпропетровського історичного музею**

Колекцію кам'яних постатей Дніпропетровського історичного музею заснували О. Фабр та О. Поль

Начальник "Дніпронерудпрому" Михайло Соколов. 1973 р.
Фото В. Платонова

цікавих половецьких скульптур. Продовжуючи справу свого вчителя і наставника, молодий археолог та історик **Дмитро Яворницький** зміг об'єднати окремі приватні колекції й поповнити зібрання музею новими знахідками кам'яних статуй.

Видатний скульптор ХХ сторіччя, уродженець Дніпропетровська **Вадим Сидур**, відзначаючи потужний вплив кам'яних постатей на його творчість, писав: *"Найпершим і незабутнім враженням від архаїчної скульптури був дитячий подив від величезних ідолів, витесаних з сірого граніту скіфами і поставлених на курганах в українському степу. Декілька таких постатей стояли перед Історичним музеєм у Дніпропетровську. Я подовгу розглядав цих скіфських баб, як їх називають в Україні, вражений їх величністю і вічним спокоєм"*.

В одному з найбільших у країні дніпропетровському зібранні кам'яної пластики є експонат ДІМ-А-9039, художня й історична цінність якого зіставна зі скіфською пектораллю й іншими шедеврами світового мистецтва — унікальна антропоморфна стела епохи енеоліту, названа археологом **Людмилою Криловою** за місцем знахідки *Керносівським ідолом*.

Відзначаючи її сенсаційність (давність походження, надзвичайно велика кількість малюнків, небачений для свого часу художній рівень скульптури), вчені висловлюють різноманітні припущення про культурове значення стели. Київський археолог **Валентин Даниленко** першим із учених відзначив зв'язок зображень Керносівського ідола зі стародавньою арійською культурою й сюжетами міфів індійського літературного пам'ятника "Ригведа". Дослідження підтвердили гіпотезу вченого: раніше відомі зображення за окремими наскельними рисунками, керамічними виробами, знахідками в похованнях енеолітових племен на Керносівській стелі зібрано воедино (!). Тут виявилось й багато нових, невідомих історикам рисунків і символів.

Археолог Людмила Крилова досліджує унікальну стелу, знайдену в с. Керносівка. 1973 р. Фото В. Платонова

Історія цієї знахідки світового значення бере свій початок від кінця серпня 1973 року. Досхочу накатавшись на велосипедах, хлопчачи зупинилися на околиці Керносівки біля щойно викопаної силосної траншеї. Тут вони й помітили лежачий поряд незвичайний камінь. — *"Хлопці! Гляньте сюди, — вигукнув хтось. — Голова!". "Яка голова?". "Дивіться: тут очі, ніс, вуха..."*. Підлітки стали очищати камінь від землі: *"Скільки тут малюнків!"* Сама по собі прийшла здогадка: *"Це — кам'яна баба!"*

Діти наввипередки розповідали, коли повернулися в село, як узяли візок і повантажили на нього знахідку вагою понад 90 кілограмів (!), привезли її до дому, де жив **Олександр Гудзь**. Тут камінь повністю очистили від землі й вимили. Про свою знахідку школярі повідомили до Київського інституту археології, адресу якого дізнались у будівельників каналу "Дніпро—Донбас", але вчені так і не відповіли школярам. Нового листа надіслали до Дніпропетровського історичного музею.

Меценат і великий друг музею, начальник виробничого комбінату "Дніпронерудпром" **Михайло Соколов** надав "ПАЗик", і ми, члени обласної секції пам'яток археології (була така чудова секція!) на чолі з археологом музею **Людмилою Криловою**, приїхали до Керносівки Новомосковського району. Не буду описувати захоплення, — нічого подібного археологи ще не бачили!

Чудова п'ятірка хлопців із Керносівки, які знайшли Керносівського ідола. 1973 р.

Можна лише дивуватися, наскільки пощастило спеціалістам. Адже могло так статися, що силосну траншею викопали б в іншому місці, і хто знає, скільки би ще пролежала стела в землі. Та й школярі могли не помітити її, а побачивши, залишити на тому ж місці. Можна довго розмірковувати, що дітям поталанило, але перш за все стелу знайшли бульдозеристи, — ось кому пощастило! Але дорослих не зацікавила знахідка, більше того — "камінь" викинули, через нього мало не зламали ніж бульдозера... Не зацікавилися знахідкою й учені Київського інституту археології, яким уже згідно зі службовими обов'язками належало це зробити... І тільки учні Керносівської школи: *Анатолій Безима* і чотири *Сашки* — *Бугай, Горбаток, Кейбал* і *Гудзь* зробили те, що мали б зробити дорослі! Якби моя воля, я б заніс прізвища цих хлопців до всіх проспектів, присвячених Керносівському ідолу.

Знахідку описали, з усіх боків сфотографували, надали їй музейний номер і лише тоді виставили для загального огляду. Жителі Дніпропетровська чекали чуда, другої пекторалі, нового Тутанхамона, а замість

цього побачили витесаного з сірого граніту, суворого й жорстокого ідола з проникливим поглядом, суцільно вкритого загадковими рисунками, сценами й символами...

Потім Керносівського ідола презентували в Києві на Виставці досягнень народного господарства республіки. Відкритий для іноземців Київ, на відміну від закритого на той час Дніпропетровська, сприйняв його з цікавістю, але без належного захоплення.

Грандіозний успіх очікував на ідола в Москві — його виставили в найпрестижнішому залі столиці — Музеї образотворчих мистецтв імені О. Пушкіна. Саме тут почалася світова слава Керносівського ідола. Побачити сенсаційну знахідку мріяли всі, але поза конкуренцією був знаменитий Ермітаж, — три місяці Керносівський ідол "гостював" у царських палатах на берегах Неві.

У співробітників Ермітажу виникла "геніальна" ідея: якщо Ермітаж — один з найбільших музеїв світу і найкращий музей СРСР, то й експонати в ньому мають бути найкращими. Якщо тут зберігається найбільша колекція скіфських шедеврів, природно, що тут місце і Керносівському ідолу!

Все так би й сталося, якби директором Дніпропетровського музею був хтось інший, а не *Агрипина Ватченко*. Саме їй ми зобов'язані тим, що нашому ідолу не змогли оформити постійну прописку в Ермітажі. Подейкують, що відстояти безцінний експонат Агрипині Феодосіївні допоміг її рідний брат *Олексій Ватченко* — член ЦК КПРС, член Політбюро ЦК КПУ, Голова Президії Верховної Ради УРСР. Так це чи ні, головне, що реліквію вдалось повернути в рідні пенати. З Ермітажу до Дніпропетровська ідола dopravили вантажівкою, без "накриття" і "подушок" — враження було таке, ніби він ще раз побував у траншеї під ножем бульдозера...

Керносівський ідол — гордість Дніпропетровського історичного музею. Фото В. Платонова

Цей дикий випадок згадався, коли я слухав розповідь ученого секретаря музею **Аллі Журби** про те, в яких комфортних умовах перебували наші стели на міжнародній виставці "Боги каменю" (1998—1999, Італія, м. Аоста). Перш за все експонати пройшли лабораторні дослідження (!). Виявилось: *Наталівську стелу й Керносівського ідола* слід демонструвати в різних залах із різним температурно-вологим режимом (!), на відміну від рідного музею, де обидві стели виставлені в одній залі, а про такі температурні умови можна тільки мріяти. Перевозили експонати гірськими дорогами засніжених Альп спеціальною машиною і в спеціальній упаковці.

"Унікальна дніпровська колекція кам'яних богів на сьогодні перебуває в катастрофічному стані", — говорить завідувач відділом археології та етнографії музею **Лариса Чурилова**. "Багато раритетів, які простояли сотні й навіть тисячі років в степах України, потребують негайної реставрації, але її призупинили, — немає фінансування. За останні роки екологічна ситуація в країні, і особливо в Дніпропетровську, значно погіршилася, — це згубно позначається не тільки на людях, але й на пам'ятках історії. Реліквії держави не можна зберігати під відкритим небом!"

Доктор історичних наук, професор **С. Плетньова** ще 1974 року попереджала: "...Якщо в найбільших сховищах кам'яних статуй СРСР (Дніпропетровському,

Донецькому, Одеському...) не будуть побудовані спеціальні навільйони-сховища, кам'яні статуї через 50—100 років узагалі зникнуть з лиця землі". Останні десятиріччя співробітники Дніпропетровського музею б'ють на сполох — необхідно рятувати унікальну колекцію, але чиновники всіх рангів, включно з Міністерством культури, продовжують співати знайому пісню: "немає коштів". На будівництво лапідарію, в якому будуть зберігатися кам'яні статуї і козацькі реліквії, потрібно не так вже й багато грошей, але це дозволить зберегти безцінні реліквії для нащадків.

Якщо ми хочемо перетворити Україну на привабливу для туристів країну, необхідні не тільки захопливі маршрути, мережа першокласних готелів і автотобанів. Усе, що передбачається для показу гостям, має бути представлене на найвищому рівні. Нам пощастило, ще не всі стародавні кургани знищені й розорені, ще не всі стародавні фортеці й городища зруйновані.

Потрібно зберегти й унікальну колекцію кам'яних богів — до них у туристів особливий інтерес: боги залишаються богами, навіть якщо вони кам'яні. ■

Стаття підготовлена на замовлення редакції за матеріалами книги: В. Платонов. "Старе, нове, вічне". — Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕСС, 2013, 368 с.

Кам'яна Могила поблизу Мелітополя. Фото автора